

„HA VOLNA KÉT ÉLETEM...” A szerepkonfliktusból fakadó feszültségek a nyugat-európai, a poszt szocialista országok- és az USA-beli nők között*

GREGOR Anikó

PhD-hallgató, ELTE Társadalomtudományi Kar
H-1117, Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A.; e-mail: aniko.gregor@gmail.com

Abstract: This paper examines the chances and changes of conflicts between family and work roles of women in West-European, Post-communist and USA based on multivariate statistical method. The most significant differences among the various regions are the features of women employment which is reflected in the results as well. Based on the facts both in 1994 and in 2002 women living in Post-communist countries had the biggest chance to face with such role conflicts. In West-European countries women seemed to be more protected from such conflicts due to part-time employment.

Összefoglaló: A tanulmány a nyugat-európai, a poszt szocialista és az egyesült államokbeli nők családi és foglalkozási szerepei közötti konfliktusok esélyét és annak változását vizsgálja többváltozós statisztikai módszer segítségével. A különböző régiók között az egyik alapvető különbség a női foglalkoztatás jellegzetességei között húzódik, és ez visszatükröződik a kapott eredményekben. Az adatok tanúsága szerint 1994-ben és 2002-ben is a poszt szocialista országokban élő nőknek volt a legnagyobb esélye a szerepek közötti konfliktus ezen típusának átélésére, miközben a nyugat-európai régióban kimutatható, hogy a részmunkaidő jobban óvta ettől a szerepkonfliktustól a vizsgálatban résztvevő nőket.

Keywords: ISSP, double workload, role theory, role conflicts, role accumulation, family-work conflict, part-time employment

Kulcsszavak: ISSP, kettős teher, szerepelmélet, szerepkonfliktus, szerepakumuláció, család-munka konfliktus, részmunkaidős foglalkoztatás

BEVEZETÉS

A nemi szerepekről szóló szakirodalomban kedvelt kutatási téma a leginkább nők esetén vizsgált „kettős teher” (*double burden*) jelensége. A kettős teher vagy egy másik közkedvelt elnevezéssel, a második műszak (*second shift*) lényege, hogy a kétkere-

* Jelen tanulmány rövidített változata a szerző által írt „*Apa mosdik, anya főz*” – *Együtt lenni jó?* című szakdolgozat (2007) egyik fejezetének. A szerző köszönetét fejezi ki Székelyi Mária tanárnőnek a szakdolgozat és a tanulmány elkészülése során nyújtott szakmai segítségéért és támogatásáért. A szerző ugyancsak köszönettel tartozik Adamik Máriának a tanulmány különböző verzióihoz fűzött értékes megjegyzéseiért, valamint a *Szociológiai Szemle* két névtelen bírálójának hasznos és építő jellegű kritikáiért.

sős családmódel elterjedésével a nőknek két terepen is helyt kell állniuk: a munka világában és a háztartás vezetésében, gyereknevelésben is. A szerepek közötti konfliktusok típuspéldájaként említhetjük azt, amikor a női családi szerepek kerülnek konfliktusba a foglalkozási-hivatási szerepekkel.

A következőkben egy elméleti bevezetést követően az ISSP (*International Social Survey Programme*) 1994-es és 2002-es nemzetközi adatain többváltozós statisztikai módszerek felhasználásával próbáljuk meg megragadni a nőknek azon csoportját, akiknél az anyaszerep és a foglalkozási szerep konfliktusba kerülhetett. Előrebocsátjuk, hogy a rendelkezésünkre álló változókkal közvetlenül nem tudjuk mérni a szerepkonfliktus létét és annak mértékét, de közvetett információkat kaphatunk róla. Elgondolkodhatunk azon is, hogy vajon lehet-e kvantitatív módszerekkel mindezt megragadni, vagy ez egy tipikusan olyan terep, ahol a kvalitatív módszerek (pl. strukturált interjú) lehetnek a hatékonyabbak. A szerepek közötti konfliktus kutatásánál a kvalitatív módszerek képesek lehetnek a szerepek közötti ütközések mélyebb struktúráját feltárni, és nagy előnyük a kérdőíves kutatással szemben, hogy a konfliktust átélő a saját szavaival írhatja le az átélt érzelmeket. Ugyanakkor tudjuk, hogy a kvalitatív módszerek egyik legnagyobb hátránya, hogy nagyobb mintán igen időigényes az adatfelvétel és az eredmények elemzése. Összességében tehát az lenne a legideálisabb, ha kvalitatív és kvantitatív módszerekkel is történt volna a témában adatfelvétel. Jelen esetben azonban be kell érünk a kvantitatív adatokkal, melyekből viszont nagyobb mintára tudunk általánosabb kijelentéseket tenni a témával kapcsolatosan.¹

Mielőtt magára az elemzésre rátérnénk, bemutatjuk a társadalmi szerepek elméletét, ezen belül is a szerepkonfliktus-, illetve a szereppakkumulációs elméleteket. A szerepelméletek bemutatása után rátérünk a vizsgált országcsoportok bemutatására, különös tekintettel a női foglalkoztatottság alakulására és a szociálpolitika gyermek-ellátórendszerrel kapcsolatos jellemzőire. Ezt fogja követni az elemző rész.

TÁRSADALMI SZEREPEK ELMÉLETE, SZEREPKONFLIKTUS, SZEREPAKKUMULÁCIÓ

A klasszikus (normatív) szerepelmélet egyik atyja, G.H. Mead definíciója szerint a szerepek olyan szabályszerű, összetett viselkedések, amelyek egy adott szituációhoz kötődnek, egy személy egy sajátos célelés motivációja köré épülnek, és amelyek kollektív normák és elvárások által meghatározottak. (Mead 1973). Erving Goffman szerepdefiníciójában jobban kiemeli a szerephez kapcsolódó regulatív elemet. Goffman szerint „a státus egy bizonyos pozíció, a pozíciók valamely rendszerében vagy sémájában, amelyet a kölcsönös kötelek, a pozíciók birtokosainak jogai és kötelességei kapcsolnak az adott egységen belüli többi helyzethez. A szerep az a tevékenység, melyet bizonyos helyzetű ember akkor végez, ha kizárólag a helyzetéből adódó normatív követelmények alapján kellene cselekednie [...] A szerep a szocializáció alapegysége” (Goffman 1981: 10-12).²

1 Nem lehetetlen pusztán kvantitatív módon a szerepkonfliktus mérése. Chusmir és Koberg a nyolcvanas évek közepén dolgozta ki az ún. *sex role conflict scale*-t (SRCS), amelyben 17 állítással próbálják mérni a szerepek ütközéséből fakadó konfliktusokat (Chusmir–Koberg 1986).

Ezeket az elméleti megközelítéseket normatív szerepelméleteknek nevezzük, amelyek szerint a szerepviselkedés a szerepekhez kötődő regulatív szankcióktól függ, a viselkedést azok a szankciók határozzák meg, amelyek a szerepekhez kötődnek (Csepeli 2001).

A normatív szerepelméletekkel szembeni kritikai hangok a hatvanas években erősödtek fel. A fő kifogás pont ezt a normatív meghatározottságot érintette: túlságosan leegyszerűsítő és merev gondolat, hogy egy adott szerep alakítása során a lehetséges szankciókat figyelembe véve konform módon próbálunk viselkedni. Goffman mutat rá saját szerep-definíciójának felülvizsgálatakor, hogy a szerep tulajdonképpen tipikus reagálást jelent, amely még így is különbözhet a tényleges szerepalakítástól. Nagyon fontos, hogy a tipikus szerep nem az a szerep, amit a szerep normatív oldala előír. Éppen ezért külön kell választani a tipikus szerepet, a szerep normatív oldalát és a tényleges szerepalakítást. Ez a három nem feltétlenül esik egybe (Goffman 1978). A normatív szerepelméleti megközelítés kritikájaként született meg az interpretatív szerepelméleti megközelítés, amely a szerepek társas eredetére helyezi a hangsúlyt, a szociális mezőt állítja a középpontjába, kitüntetett figyelmet szentel a szerepalakítás kontextusának. Az interpretatív szerepelmélet nézőpontjából definiálja újra Helena Znaniecka Lopata a szerep fogalmát. Lopata (2006) szerint a szerep egymástól kölcsönösen függő társas interakciók sokasága, mely interakciók az egyén és egy társadalmi kör (*social circle*) között zajlanak. A szerep kötelezettségeket, jogokat és privilégiumokat is magában foglalhat. Érdekes azt is letisztázni, hogy kik tartoznak ebbe a bizonyos társadalmi körbe. Mindazok a személyek és egyéb társadalmi szereplők ide tartoznak, akik felé a szerepet alakító egyénnek valamilyen kötelezettségei vannak, és akiktől az egyén jogosultságot kap a szerep alakításához. Maga a társadalom, illetve maga a társadalmi kör az, amelynek jogában áll meghatározni azokat a szükséges képességeket, amelyek birtoklása esetén valaki képes lehet egy szerep alakítására.

Az egyén egy időben több szereppel is rendelkezhet, és ezek ütközhetnek egymással. A szerepkonfliktus altípusai közül mi most annak bemutatására fókuszálunk, amely során egy személy különböző szerepei kerülnek konfliktusba egymással. Ezeket szerepek közötti konfliktusoknak nevezzük³ (Csepeli 2001). Ennek következménye Csepeli szerint, hogy mindkét szerepteljesítés minősége romlik.

Cseh-Szombathy László szerepkonfliktussal kapcsolatos fejtegetéseiben a normatív szerepelméletre jellemző elemek térnek vissza. A szerepkonfliktusokat úgy definiálja, mint a sok szerepelvárás közötti ütközéseket (Cseh-Szombathy 1985: 68). A házastársi konfliktusoknak három fő forrását különíti el (első: a házastársak személyiségéből fakadó konfliktusok, második: a családi mikroközösség működéséből fakadó konfliktusok, harmadik: a makrotársadalom szintje, norma- és célrendszeréből fakadó konfliktusok), ezek közül számunkra a harmadik, azaz a makrotársadalmi tényezők a fontosak. Ide tartoznak a társadalomnak azok a normái, amelyek szabályozzák a nemi szerepek iránti elvárásokat. A szerepkonfliktusok egyrészt az eltérő szerepelvárások-

2 Meg kell jegyeznünk, hogy a szerepelmélet másik vezéralakja, Ralph Linton is a státus fogalmából indul ki a szerep definiálásakor. Mint megfogalmazza: „A kölcsönös viselkedés mintáinak ellentétes pozícióit státusoknak nevezik. [...] A státus egyszerűen jogok és köteleességek összessége. A szerep a státus dinamikus vonatkozása. [...] Amikor a státust alkotó jogokat és köteleességeket gyakorolja, szerepet játszik” (Linton 1997: 267).

3 A szerepkonfliktusok másik két csoportja a szerepen belüli konfliktus és a személy-szerep konfliktus.

ból, másrészt a társadalom fejlődéséből fakadó kulturális különbségekből is kialakulhatnak (Cseh-Szombathy 1985: 60). A szerző úgy véli, hogy ez a jelenség a mai nyugati, gazdaságilag fejlett társadalmakban leginkább a feleségeket sújtja, mi azonban kiterjesztjük mindezt a házasságon kívüli párkapcsolatban, élettársi közösségekben élő nőkre is. Véleményünk szerint ugyanis nem a papírtól függ az, hogy egy nő mennyire érez feszültséget a szerepkonfliktusából fakadóan. Cseh-Szombathy szerint a nőknél különösen problémás a kereső tevékenységből fakadó elvárásoknak és a családon belüli szerepek által támasztott elvárásoknak való megfelelés, megfelelni vágyás (Cseh-Szombathy 1985: 70). Egyrészt a nők már nem csak azért dolgoznak, mert nincs más választásuk (természetesen ez továbbra is nyomós érv, hiszen a nő jövedelme ugyanúgy alapvetően szükséges a kétkeresős családmodellek elterjedésével, mint a férfié), hanem mert érdekli is az, amiben tevékenykedik, és ezáltal önmegvalósítási igényeit is kielégíti. A fő konfliktus Cseh-Szombathy szerint abból fakad, hogy a nő a családi feladatainak ellátása során ragaszkodik a tradicionális megoldáshoz. „Ha valaki rendszeres kereső munkát végez, akkor e családi, gazdasági feladatokat már nem képes az egykor megkívánt szinten ellátni” (Cseh-Szombathy 1985: 71). Cseh-Szombathy külön kiemeli, hogy a modern társadalmakban az egyik legsúlyosabb összeütközés az anyaszerep és a foglalkozási szerep között van. Az anyák ugyanis a gyermekük megszületésekor rövidebb-hosszabb időre, de felfüggesztik keresőtevékenységüket, így viszont nem gyakorolják a hivatásukat. Az otthon töltött idő, a pálya megszakítása hátrányosan befolyásolhatja a nők későbbi előmeneteli lehetőségeit. Cseh-Szombathy szerint a társ szerepe rendkívül fontos lenne abban, hogy ezt a szerepkonfliktust csökkenteni lehessen, ha a társ „kezdetből fogva jelentőséget tulajdonít apaszerepének, és részt vállal a gyermekgondozásban. [...] A gyakoribb férjmagatartás azonban nem ez. A férfiak nagy része természetesnek tekinti, hogy felesége az anyai szerepet előnyben részesíti, és nem lát különösebb problémát a pálya megszakításában” (Cseh-Szombathy 1985: 74). Cseh-Szombathy szerint probléma, hogy ez a fajta magatartás még külső támogatásban is részesül a társadalom részéről, mert maga a társadalom is ilyen magatartást tart természetesnek. „Amikor az anyaság és a kereső munka konfliktusáról van szó, a megszokott reakció habozás nélkül elsőbbséget ad az anyai szerepnek, és mintegy természetesnek tekinti a női karrier szempontjából keletkező hátrányokat” (Cseh-Szombathy 1985: 75). Cseh-Szombathy szerint ebből a látásmódból belső szerepkonfliktusból könnyen lehet külső, a párkapcsolatban együtt élő felek közötti konfliktus, ha a férfi a nő munkaerőpiacra való visszatérése ellenére is úgy gondolja, hogy nem segít a házimunkában, mert úgy véli, hogy kereső tevékenysége révén eleget tesz az elvárásoknak (Cseh-Szombathy 1985: 75).

A szerepkonfliktus-elmélet tárgyalása során mindenképpen érdemel néhány szót az ún. szerepakkumulációs-elmélet. Ez a normatív szerepelméletek kritikai felülvizsgálásával párhuzamosan jelent meg, és a szerepkonfliktus-elméleteket kritizálja. Sieber szerint a szerepkonfliktus-elméletek figyelmen kívül hagyják azt a lehetőséget, hogy a többféle szerepalakítás következtében pozitív érzések, jutalmak is létrejöhetnek, amelyek meghaladhatják az elvárásokból fakadó teher mértékét. Négy típusba sorolja ezeket a lehetséges pozitívumokat: 1. (a szerepekből fakadó) privilégiumok, 2. státuszbiztonság, 3. szerepalakítás és státusz növelésének forrása, 4. személyiség gazdagodása és az én kielégítése (Sieber 1974) Nagy Beáta kiemeli, hogy a szerepakkumulációs elmélet akár még eredményesebb is lehetne a női munkavállalás vizsgálatokor a

szerepkonfliktus elmélettel szemben, de mindenképpen az lenne az ideális, ha a két eltérő nézőpont, megközelítés együttes alkalmazásával tárnák fel a kutatók a különböző szerepek alakításával kapcsolatos jellegzetességeket (Nagy 2001). Jelen kutatás során most nincs lehetőségünk a szerepakkumulációs elméletek nézőpontját is bevonni (tekintve, hogy ezzel kapcsolatos attitűdkérdéseket nem tették fel a megkérdezetteknek), de a jövőbeni kutatások esetében nem hagyhatjuk majd figyelmen kívül.

A VIZSGÁLT RÉGIÓK ÉS SAJÁTOSSÁGAIK

A vizsgálatban résztvevő országokat három régióba soroltuk: USA-t meghagytuk önmagában egy régióként, a posztszocialista országok alkották a második régiót (Csehország, Szlovénia, Bulgária, Lengyelország, Magyarország), és a többi, nyugat-európai ország pedig a harmadik régiót (Németország, Ausztria, Svédország, Norvégia, Spanyolország, Nagy-Britannia, Hollandia). A három régiót elsődlegesen Inglehart és Baker értéktérképe (2000) szerint hoztuk létre, ahol ezek az országcsoportok egy ún. szekuláris-rationális és egy megélhetés-önkifejezés tengely⁴ mentén kerültek három különböző síknegyedbe. De a témánk szempontjából más releváns különbségek is ahhoz vezettek, hogy ezt az országcsoportosítást megtartsuk. Leginkább a nők munkaerőpiacra történő beáramlásuk folyamatában, a rész munkaidős foglalkoztatás mértékében és a gyermekfelügyelet módjaiban láthatunk különbségeket. Blaskó Zsuzsa is kiemeli, hogy a posztszocialista országok és a nyugati országok között jelentős különbségek vannak a női munkavállalás keretében a strukturális és munkaerőpiaci hátteret tekintve. (Blaskó 2006) Ezeket mutatjuk most be röviden.

S. Molnár Edit felhívja a figyelmünket arra, hogy „a nők helyzete másképp alakult a nyugat-európai, illetve a piacgazdaságra az elmúlt évtized során áttérő, volt szocialista országokban” (S. Molnár 1999: 44). A legfőbb különbség S. Molnár szerint, hogy Észak- és Nyugat-Európa országaiban a nők munkaerőpiacra történő beáramlása egyfajta szerves fejlődés eredménye volt, míg a posztszocialista országokban az erőltetett egyenjogúsítás politikai ideológiája nevében történt a női munkavállalás növelése, és ezt a közvélemény is sokkal nehezebben és jóval nagyobb ellenállással fogadta, mint Nyugat-Európában. A nők iskolai végzettségi szintjének fokozatos emelkedésével változott a közvélemény is a női munkavállalás megítélésével kapcsolatosan. A posztszocialista országokban a 70-es években az emberek nagyobb hányada azon a véleményen volt, hogy a nők szívesebben maradnának otthon, addig a nyolcvanas évekre már a munkaképes korú nők kisebb hányada gondolta azt, hogy a munkavállalás kényszerből fakad. A kilencvenes évek további véleménybeli modernizálódást hoztak⁵ (S. Molnár 1999).

4 A két dimenziót összesen tíz attitűdkérdésből hozták létre faktoranalízissel, a két dimenzió a tíz változó mentén tapasztalható országok közötti heterogenitásának 70 százalékát ragadta meg.

5 Ez utóbbihoz feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy Tóth Olga (1995a, 1995b) kutatásai szerint Magyarországon 1988 és 1994 között a férfiak, de különösen a nők véleménye tradicionálisabb irányba fordult a női munkavállalással kapcsolatosan. Tóth a vélemények változásának legfőbb okát abban látja, hogy „a nők belefáradtak abba a nyugat-európaihoz képest valóban nagy terhelésbe, ami a teljes munkaidős munka és a háztartás ellátása jelent” (Tóth 1995a: ??).

Az USA-ban az 1940-es években kezdett növekedni a házas nők foglalkoztatási rátája. Míg 1940-ben a házas nők 15 százaléka volt foglalkoztatott, addig 1950-ben 24, 1960-ban 32, 1970-ben 41, 1980-ban 50, 1995-ben pedig 61 százalék. Az óvodás- vagy iskoláskorú gyerekekkel rendelkező anyák munkaerőpiacra történő tömeges beáramlása a 60-as években kezdődött meg, 2000-re a legfeljebb óvodáskorú gyerekekkel rendelkező anyák kétharmada, az iskoláskorú gyerekekkel rendelkező anyáknak pedig háromnegyede volt jelen a munkaerőpiacon (Nagy Hesse-Biber–Carter 2005). Gøsta Esping-Andersen szerint az USA a liberális jóléti államok egyik példája, ahol rászorultság igazolásához kötött a segélyezés, és „a jóléti szféra határai egyenlők a munka helyett a segély választásának határhajlandóságával. A jogosultsági szabályok következképpen szigorúak és gyakran stigmához kapcsolódnak; a juttatások tipikusan szerények” (Esping-Andersen 1991: 124). Ez eredményezheti azt, hogy a nők igyekeznek belépni a munkaerőpiacra. A részmunkaidős foglalkoztatás az 1950-es évektől kezdve terjedt el, a legmeredekebb növekedés a 70-es években volt megfigyelhető. A részmunkaidős foglalkoztatásban dolgozó nők arányát vizsgálva azt láthatjuk, hogy az időben előrehaladva egyre jobban elválik egymástól a 22–44 évesek és a 45–64 éves nők részmunkaidős foglalkoztatási rátája: a fiatalabb korcsoporté 1969-ben 17 százaléka volt, az idősebbé 13 százalék. 1990-re a 22–44 éveseken belül 10 százalékponttal nőtt ez az arány, az idősebbek között kis mértékű (másfél százalékpontos) csökkenés következett be. (Tilly 1991) A női részmunkaidős foglalkoztatási ráta az OECD adatai szerint 2005-ben nem sokkal 20 százalék alatt volt.⁶ Az Egyesült Államokban profitorientált gyermekellátó intézmények működnek, és állami támogatásban csak a legrászorultabbak részesedhetnek. A gyermekes, kétkeresős családoknak tehát a legtöbb esetben maguknak kell kigazdálkodniuk azt az összeget, amelyből a gyermek napközbeni felügyeletét finanszíroznák. Tárkányi Ákos jegyzi meg, hogy az Egyesült Államokban „valamennyi fejlett ország közül a legkevésbé kiépített és bőkezű a családpolitika rendszere”. (Tárkányi 1997: 199) Az USA-ban a 3 év alatti gyermekek 54 százaléka volt gyermekintézményben elhelyezve 1995-ben, ez ahhoz képest, hogy a költségeket átlagosan 76 százalékban a szülők állják, elég magas arány. Frey Mária ezt azzal magyarázza, hogy „a családok nem pusztán az elérhetőségből indulnak ki a szolgáltatások igénybevételénél, hanem a költségből és a minőségből” (Frey 2001: 292). Nem ritka, hogy az alacsony jövedelmű családok akár a család bevételének negyedét is a gyermekgondozási díjra fordítják, derül még ki Frey fejtegetéseiből (Frey 2001). Margaret L. Anderson a nyolcvanas évek Amerikája kapcsán számol be arról, hogy az USA-ban a gyermekgondozás gyakorlatilag magán jellegű gondozást jelent. A gyermekgondozás felelőssége gyakorlatilag egy az egyben a nőkre hárul. Az anyák és a gyermekek otthoni „izolációja” azon a feltevésen alapszik, miszerint a gyerekről a legjobban az édesanyja képes gondoskodni. Mégis vannak kivételek – mondja Anderson, itt gondolhatunk a babysitterekre vagy a pótnagymamákra. Ilyenkor az anyuka menedzseli a gyermekgondozást, és egy másik nő lesz az, aki elvégzi azt. Anderson arról is beszámol, hogy ha az amerikai foglalkoztatási adatokat megvizsgáljuk, látható, hogy a gyermekes anyák nagyobb arányban lépnek be a munkaerőpiacra, és különösen magas ez a belépési arány azoknál az anyáknál, akiknek a gyermeke nem jár még iskolába (L. Andersen 1983: 181–182).

⁶ Forrás: www.oecd.org/dataoecd/30/39/38752777.pdf, letöltés ideje: 2008. június 14.

A nyugat-európai országok már jóval heterogénebb képet mutatnak, mégis megfigyelhetők bizonyos sajátosságok, amelyek elkülönítik ezt az országcsoportot az Egyesült Államoktól és a poszt szocialista országoktól. Nyugat-Európában is a II. világháborút követően kezdtek beáramlani a nők a munkaerőpiacra, ez a beáramlás az utóbbi két-három évtizedben gyorsult fel. A vizsgált országokban a nők foglalkoztatási rátái 2002-ben 65 százalék körül alakultak, és ez jelentős növekedést jelent az 1994-es szinthez képest, akkor átlagosan 50 százalékos volt a foglalkoztatási ráta. Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgált országok közül Spanyolország lóg ki jelentősen a foglalkoztatási rátákat tekintve (a nők foglalkoztatási rátája 2002-ben mindössze 44 százalék volt, 1994-ben a munkaképes korú nők harmada volt foglalkoztatott).⁷ A részmunkaidős foglalkoztatási rátákat tekintve viszont azt mondhatjuk, hogy a nyugati államokban a poszt szocialista országoknál magasabb arányban dolgoznak a nők részmunkaidőben. Látványosan kiemelkedik ebből a szempontból az országok közül Hollandia. 1994-ben 54, 2002-ben már 74 százalékos volt a nők részmunkaidős foglalkoztatása. Hollandia eltérő utat járt be a női munkavállalás tekintetében, mint a többi ország. A hatvanas években igen alacsony volt a nők, különösen a házas nők foglalkoztatási rátája (1960-ban a holland nők 26, a házas nők mindössze 7 százaléka volt foglalkoztatott), a kilencvenes évekre gyakorlatilag megduplázódott a nők foglalkoztatási rátája, a házas nők pedig meghétszereződött. Ezekben a változásokban igen jelentős szerepe volt a részmunkaidős munkalehetőségek elterjedésének. 1980-ban a foglalkoztatott holland nők fele részmunkaidőben dolgozott (Sainsbury 1996). Nyugat-Európa más országaiban is hasonló folyamatokat figyelhetünk meg, jellemző, hogy a hatvanas évektől kezdve a női foglalkoztatottak arányának növekedése mögött nagyrészt a házas nők munkaerőpiacra való tömeges belépése áll. Ez a jelenség pedig leginkább – akárcsak Hollandia esetében – a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedésének köszönhető. Ugyancsak sokféle variánsa létezik a 6 éven aluliak ellátási formáinak. Nagy-Britanniában és Ausztriában a 3 év alatti gyermekek elhelyezésére, felügyelésére többnyire a magánszektor ad lehetőséget, míg a többi országban magas az állami szerepvállalás. A 3 év feletti gyerekek felügyelete már mindenhol többségében az állami intézményekben történik.⁸

A poszt szocialista országokban a nők munkaerő-piacra történő tömeges beáramlása a II. világháború után indult be a politikai ideológia erőteljes nyomására. Az extenzív iparosítás időszaka folyamatosan igényelte a munkaerőt, és az egyik legnagyobb tartalékot ebben az addig csak a háztartásban tevékenykedő, illetve a parasztságból elvándorló nők jelentették. (Schadt 2003: 40–41) Schadt Mária szerint jól elválaszthatóak egymástól a tőkés és a szocialista társadalmak abban a tekintetben, ahogyan a női foglalkoztatást a társadalmak megítélték. A szerző szerint a szocialista országokban „a gazdaság munkaerő-szükséglete folyamatosan felszívta a női munkaerő-tartalékot, ezért a nők gazdasági aktivitása folyamatosan növekvő és magas, míg a nyugat-európai társadalmakban a nők foglalkoztatása hullámzó”. (Schadt 2003: 42) Schadt szerint a szocialista társadalmak nőtagjainak drasztikus életmódváltására tett kísérletei számtalan negatív következménnyel jártak, hiszen míg korábban a házasságkötés után a nők szinte kizárólagos feladata a család ellátása volt, ezután viszont ez az életmód ki-

7 Forrás: KSH, Nemzetközi statisztikai évkönyv, 2004.

8 Forrás: OECD, www.oecd.org/dataoecd/45/28/37864525.pdf, letöltés ideje: 2008. június 14.

fejezetten leértékelődött a dolgozó nő képe és eszményéhez képest. Amit az ideológia a nők felszabadítása és egyenlősítése címszó alatt propagált, Schadt szerint nem volt más, mint a kettős teherviselés megszületése. A problémát leginkább az okozta, hogy a családban továbbra is a tradicionális munkamegosztás maradt meg, ráadásul a nőkhöz rendelték továbbra is azokat a feladatokat, amelyeket még a politikai ideológia is leértékelte (a háztartás vezetése). A kettős teherviselés mellett az új szerepelvárásokkal is meg kellett küzdeniük, ráadásul ezeknek a nőknek nem is volt mintájuk ahhoz, hogy ebben a teljesen új szituációban, a kétkeresős családmodellben hogyan tudnának megfelelni minden elvárt szerepnek, hogyan legyenek egyszerre dolgozó nők, jó feleségek és gondoskodó anyák (Schadt 2003: 143–146).

A posztszocialista országok sajátossága, hogy bár alacsonyabb a nők foglalkoztatási rátája a nyugat-európai nőkéhez képest, a női foglalkoztatottak döntő (csaknem teljes) többsége teljes munkaidőben dolgozik, a részmunkaidős foglalkoztatásban dolgozó nők aránya elenyésző, egyedül Lengyelországban haladja meg a 10 százalékot (2003-ban 13 százalék volt, miközben 1995-ben még csak alig 6 százalék). A vizsgálható posztszocialista országokban a nők foglalkoztatási rátája 55 százalék körül mozgott 2003-ban, ez az 1995-ös szinthez képest mindössze kb. 5 százalékponttal volt magasabb.⁹ Így tehát bár alacsonyabb szintű a foglalkoztatás, mégis akik a munkaerőpiacon jelen vannak, összességében több munkaórát dolgoznak, mint a nyugat-európai nők. Az OECD adatai szerint a posztszocialista országokban a 3-6 éves gyerekeket állami fenntartású óvodákban lehet elhelyezni, miközben a 3 év alatti gyermekek elhelyezési lehetőségei már valamivel változatosabb képet mutatnak az egyes országok között.¹⁰ Lengyelországban és Csehországban a 3 éves kor alatti gyermekek ellátása nagyobb mértékben történik a magánszektor keretein belül, míg a többi vizsgált országban sokkal jellemzőbb az állami szerepvállalás dominanciája.

ELEMZÉS

Arra voltunk kíváncsiak, hogy vajon a fejlett európai régióban, a posztszocialista országokban és az USA-ban élő anyák esetében van-e eltérés abban, hogy milyen jellegű anyaszerepet (teljes vagy rész munkaidős munkavállaló dolgozó anya, vagy főfoglalkozású anyaság) tartanak kívánatosnak a gyermek különböző életkorában, és hogy ők maguk az életükben mit tudtak megvalósítani.¹¹ Ha a kettő között eltérés van, akkor feltételezhető, hogy a kérdezett szerepkonfliktust élt át. A kérdés megválaszolására az ISSP 1994-es és 2002-es nemzetközi adatfelvételét használtuk fel. Hipotézisünk szerint a posztszocialista országokban élő nők között lesznek a legnagyobb arányban a feltételezhetően szerepkonfliktust átélt nők, hiszen őket sújtotta leginkább a kettős te-

9 Forrás: KSH, Nemzetközi statisztikai évkönyv, 2004, saját számítás.

10 Forrás: www.oecd.org/dataoecd/45/28/37864525.pdf, letöltés ideje: 2008. június 14.

11 Ugyan azt a kérdést, hogy maga a kérdezett hogyan dolgozott az egyes életszakaszokban, férfiaknak is feltettük, ám azaz információ nem áll rendelkezésünkre, hogy milyen munkavégzést várnak el az apáktól az egyes életszakaszokban, így az apaszereppel kapcsolatos frusztrációt – bár rendkívül érdekes téma és terület volna – sajnos nem tudtuk megvizsgálni. A kutatásnak viszont egy további folytatandó ága lehetne.

her. Az időbeli változásokat illetően azt várjuk, hogy 1994-ről 2002-re nem változik érdemi mértékben a szerepkonfliktust potenciálisan átélő anyák aránya. A két időpont között ugyanis jóformán nem történt semmilyen érdemi változás ezekben az országokban, amelyek a foglalkoztatási formák pluralizálódására utalnának. A fejlett Európa régiójára és az USA-ra vonatkozóan azt várom, hogy kevésbé lesz magas a szerepkonfliktust átélő nők aránya, időben viszont a kétkeresős családmódel terjedésével akár növekedhet is ez az arány.

A kérdőívben mindkét évben a következő három¹² életszakaszra vonatkozóan tudakolták meg, hogy hogyan kellene dolgoznia a nőnek, illetve hogy maguk a válaszadók mit követtek, amikor hasonló helyzetben voltak? (A válaszlehetőségek a következők voltak: 1: teljes munkaidőben dolgozzon, 2: részmunkaidőben dolgozzon, 3: háztartásbeli státusz.)

1. amikor van nem iskoláskorú (hanem annál fiatalabb) gyermeke
2. amikor a legkisebb gyermek is iskolába jár még
3. amikor a gyerekek már kirepültek otthonról

Itt rögtön meg kell jegyeznünk, hogy a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok egyik nehézségébe ütközünk, ha megnézzük ezeket az életszakaszokat. Az egyes országok szociális ellátórendszere, és az a mögött megbújó ideológia nagyban befolyásolhatja azt, hogy ezek a határok egyáltalán közösen érvényesek lehetnek-e. Gondoljunk csak például Magyarországra, ahol a nagyobbik vágás bizonyosan nem a „nem iskoláskorú/iskoláskorú gyermek” határnál van, hanem sokkal fontosabb az óvodáskor, vagy akár a bölcsődéskor elérése, mert ekkortól válik lehetővé az anya számára, hogy akár már teljes munkaidőben dolgozzon, ráadásul a gyermek 3 éves korában mindenképpen megszűnik a GYES folyósítása is, ami mindenképpen arra ösztönzi majd a családot, hogy az anya is menjen el dolgozni, ha csak nincsenek annyira jó anyagi helyzetben, hogy megtehetik, hogy az anya ne dolgozzon. Mindezeket figyelembe véve azonban véleményünk szerint a létrehozott mutató jól használható majd arra, hogy rávilágítson az esetleges szerepkonfliktusokra, mert ezek az életszakaszok markánsak a család versus munka konfliktusában.

Ebből a három változóból tehát létrehoztunk egy új változót, ami a megfelelőnek tartott anyaszerepet, anyai munkavállalást vagy munka nem vállalását méri a megfelelő életszakaszokban, és egy másikat, ami azt mutatja, hogy ténylegesen mit tudtak megvalósítani. Értelemszerűen ebbe az elemzésbe azok a nők kerültek, akik mind egyik szakaszon átestek, és mindegyikre érvényes választ adtak.¹³ Ezek után néztük meg azt, hogy maguk a megkérdezettek mit valósítottak meg.¹⁴

- 12 Egészen pontosan négy életszakaszra vonatkoztak a kérdések, én azonban az elsőt (mielőtt még nem születik gyermeke a nőnek) elhagytam, mert ezáltal ordinális változóként tudtam kezelni a később létrejövő tipológiát.
- 13 Utólag korrigáltam azokat az eseteket, amikor pl. a kért életkora miatt tartottam aggályosnak, hogy lehet érvényes válasza a végső változón, így kirekesztettem pl. azokat a nőket, akiknek az életkora 18 és 29 év között volt. Az irányelv az volt, hogy iskoláskor előtt legfeljebb ugyanolyan mértékben dolgozzon, mint amikor a legkisebb gyermek iskolás, és ebben az életszakaszban is kisebb vagy ugyanolyan mértékben dolgozzon, mint amikor a gyerekek kirepültek, az ezeknek a kritériumoknak megfelelő válaszokat fogadtam el válaszstruktúráknak.

Ahogy az várható, az élet sok esetben átírja az elképzeléseket, és az elgondolt formák számánál a megvalósult formák száma jóval több.¹⁵ Ezekkel kibővült a tipológia.

A tipológia értékei egy olyan sorrendet adnak ki, amelynek egyik végén a mindvégig dolgozó anya (aki mindhárom életszakaszban teljes munkaidőben dolgozott, illetve ezt tartja kívánatosnak), míg a másik végén a mindvégig otthon maradó anya képe áll. Közöttük pedig a logikusnak ítélt választványok is sorrendbe rendezhetők. A lényeg az, hogy amikor a gyermek fiatalabb, lehetőleg potenciálisan több időt tudjon az anya vele eltölteni. Ha csak a két végpontot nézzük meg, akkor az látszik, hogy a válaszolóknak mindössze 7,4 százaléka preferálja azt az életformát, amikor az anya végig dolgozik, míg ennek a megvalósítására 28,7 százalékuk volt kénytelen. Eközben 17 százalék volt végig otthon mindhárom életszakaszban, ezt az opciót ideálisnak viszont egy kérdezett sem választotta. Jól látható tehát, hogy a kívánatosnak tartott és a végül megvalósított munkavégzés között igen nagy különbségek vannak (*Melléklet 1. táblázat*).

Ebből a két változóból létrehoztunk egy tipológiát, amelynek három értéke lett. Vannak azok a nők, akik nem tudták megvalósítani az elvárásaikat, és többet kellett dolgozniuk, mint szerettek volna ezekben az életszakaszokban. Ők azok, akik amiatt érezhetnek frusztrációt, mert az anyai szerepüket kevésbé tudták betölteni, mint a dolgozó nő szerepüket. Rajtuk kívül vannak azok a nők, akik abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy úgy tudták alakítani az életüket, ahogyan azt ők optimálisnak gondolják. Végül a harmadik csoportot azok a nők alkotják, akik kevesebbet dolgoztak, mint amennyit szerintük kellene egy anyának ezekben az életszakaszokban. Ők pedig amiatt frusztrálódhatnak, mert a dolgozó női szerepüknek nem tudtak eleget tenni.

Ha 1994-et és 2002-t nézzük, akkor azt mondhatjuk, hogy nincs szignifikáns különbség a frusztrációt mérő változó megoszlásában a két év között (*1. táblázat*).

1. táblázat Az anyaszereppel kapcsolatos frusztrációt mérő változó (három életszakaszt vizsgálva) megoszlása 1994-ben és 2002-ben, %

	1994	2002	p
Többet dolgozott, mint amit kívánatosnak tart	43,1	44,7	0,5
Azt valósította meg, amit kívánatosnak tart	22,3	21,2	0,5
Kevesebbet dolgozott, többet volt otthon, mint amit kívánatosnak tart	34,5	34,1	0,8
Összesen	100,00	100,00	-

Ha megnézzük, hogy az egyes régiókban a két vizsgált évben hogyan alakult az egyes frusztrációs csoportba tartozó nők aránya, akkor azt láthatjuk, hogy egyedül a posztoszocialista országok esetében láthatunk szignifikáns változást, méghozzá két kategória mentén: azoknak a nőknek az aránya szignifikánsan csökkent, akik anyaszere-

14 A logikus struktúrájú választ adók aránya 85,70 százalék. A fennmaradó 14,30 százalék 12,84 százaléknál érvénytelen (válaszhiányos) és 1,46 százaléknál illogikus válaszadóból áll.

15 A megvalósult formák között előkerültek olyanok is, amelyeknek a választványját jónak ítélem meg, viszont az elvárt változón nem jelent meg. A megvalósult formák között előkerültek olyanok is, amelyeknek a választványját jónak ítélem meg, viszont az elvárt változón nem jelent meg. Ezekkel kibővült a tipológia.

pükben érezhették magukat frusztrálnak, azoké pedig szignifikánsan nőtt, akik kevesebbet dolgoztak, mint amennyit szerettek volna. (2. táblázat) A régiók egymáshoz hasonlítása során kirajzolódik, hogy mindkét évben a posztszocialista országokban élők között volt a legmagasabb azoknak az aránya, akik többet dolgoztak, mint amennyit kívánatosnak tartottak volna. Ezzel tehát beigazolódni látszik a hipotézisünk.

2. táblázat Az anyaszereppel kapcsolatos frusztrációt mérő változó (három életszakaszt vizsgálva) megoszlása 1994-ben és 2002-ben a vizsgált régiókban, %

	1994	2002	p
<i>Fejlett Európa</i>			
Többet dolgozott, mint amit kívánatosnak tart	33,1	37,1	0,2
Azt valósította meg, amit kívánatosnak tart	28,6	23,7	0,1
Kevesebbet dolgozott, többet volt otthon, mint amit kívánatosnak tart	38,3	39,3	0,7
Összesen	100,0	100,0	
<i>Posztszocialista országok</i>			
Többet dolgozott, mint amit kívánatosnak tart	70,5	60,1	0,00**
Azt valósította meg, amit kívánatosnak tart	17,7	21,6	0,1
Kevesebbet dolgozott, többet volt otthon, mint amit kívánatosnak tart	11,8	18,3	0,01*
Összesen	100,0	100,0	
<i>USA</i>			
Többet dolgozott, mint amit kívánatosnak tart	42,1	45,6	0,5
Azt valósította meg, amit kívánatosnak tart	19,5	19,2	0,9
Kevesebbet dolgozott, többet volt otthon, mint amit kívánatosnak tart	38,5	35,2	0,5
Összesen	100,0	100,0	

A posztszocialista országok után mindkét évben az USA-ban a legnagyobb az anyaszerepükben frusztrálódást átélő nők aránya, a legkevesebb pedig a fejlett európai régióban. Érdekesre bukkanhatunk, ha megvizsgáljuk azoknak a nőknek az arányát, akik az elképzeléseiknek megfelelően tudták alakítani az anyai és a dolgozó női szerepüket. Míg 1994-ben még szignifikáns különbség van az egyes régiók között ebben a tekintetben, és jól látható, hogy a fejlett európai régió belül a legmagasabb ez az arány, addig 2002-re abszolút a kiegyenlítődség, és már nincs szignifikáns eltérés. Úgy tűnik tehát, hogy a markáns különbségek 2002-re már eltűntek, és a régiók nem különböznek abban, hogy a nők hány százaléka tudja beteljesíteni a vágyait az anyaszerep és a dolgozó női szerep összehangolásával kapcsolatban. Azoknak a nőknek az aránya pedig, akik kevesebbet dolgoztak, és többet voltak otthon, mindkét évben a fejlett európai régió és az USA-n belül volt a legmagasabb, míg a posztszocialista régió belül a legalacsonyabb.

A posztszocialista régióban azt láthatjuk, hogy szignifikánsan növekedett azoknak a nőknek az aránya, akik többet voltak otthon, és kevesebbet dolgoztak, mint amennyit kívánatosnak tartanak a vizsgált életszakaszokban, és mindemellett szignifikánsan nőtt azoknak a nőknek az aránya, akik többet voltak otthon, mint amennyit ideálisnak

tartottak volna. Makrostatisztikai mutatókban kerestük ez utóbbi jelenség magyarázatát. Ha megvizsgáljuk a régióba tartozó országokban a női munkanélküliségi ráta alakulását kb. 1993 és 2003 között, akkor azt láthatjuk, hogy Csehországban, Magyarországon és Szlovéniában csökkent, míg Bulgáriában és Lengyelországban nőtt, utóbbi országban 2003-ban a női munkanélküliségi ráta 20,4 százalékos¹⁶ volt. Úgy gondolom, hogy a többit otthon tartózkodók arányának növekedése mögött a munkanélküliség hatása bújlik meg, ami az otthon szférájába irányította vissza a nőket. Mivel Lengyelország a régió legnagyobb országa, ezért az ott jelentkező erőteljes összefüggés az egész régió profilját meghatározza.

Mindent összevetve úgy látszik, hogy leginkább a posztoszocialista régióon belül történtek változások, és ezen a régióon belül található a legtöbb összefüggést.

Mielőtt azonban rátérnénk a szerepek közötti konfliktus meglétének statisztikai vizsgálatára, megpróbáljuk alátámasztani azt az elképzelésünket, miszerint azok a nők, akik többit dolgoztak, mint amennyit kívánatosnak tartanak, egyfajta büntudatot érezhetnek amiatt, hogy gyermekeikkel kevesebb időt töltöttek. Tóth Olga az 1994-es ISSP-adatfelvétel magyar adatainak vizsgálatakor jutott arra a következtetésre, hogy egyfajta „társadalmi méretű lelkiismeret-furdalásnak vagyunk tanúi”, mivel jól látszott, hogy 1988-hoz képest 1994-re szignifikáns erősödött azzal az állítással való egyetértés, miszerint „Hat éves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyereket, ha az anyja dolgozik” (Tóth 1995b: 35). Még a magasan iskolázott nők között is csupán 20 százalék vélte úgy, hogy az anya munkavállalása nem jár automatikusan káros hatással a gyermekekre nézve (Tóth 1995b). Mi azt vizsgáltuk meg, hogy vajon az előbb definiált csoportok közül melyen belül lesz a legmagasabb egyetértés ezzel az állítással.¹⁷ A Tóth által Magyarország esetében látott kollektív lelkiismeret-furdalásról feltettük, hogy általánosan jellemző lesz a posztoszocialista régióban élő nőkre (mindkét évben), és nagyobb mértékben érezhetik ezt, mint a fejlett európai vagy az egyesült államokbeli társaik. Feltételeztük továbbá azt is, hogy átlagosan azok a nők fognak a legnagyobb mértékben egyetérteni a fenti állítással, akik többit dolgoztak, mint amennyit szerintük ideális esetben kellett volna. A 3. táblázat a kapott eredményeinket foglalja össze.

16 *Forrás:* Nemzetközi statisztikai évkönyv, KSH, 2004.

17 Egy egész itemsort állt a rendelkezésünkre, amely a női munkavállalással kapcsolatos attitűdök méréseire volt hivatott, ám ebből egyedül ez az állítás volt az, amely mindkét évben és mindhárom régió esetében szignifikáns különbséget mutatott a szerepek közötti konfliktust mérő változónk csoportjai között.

3. táblázat „Hat éves kora előtt mindenképp megsínyli egy kisgyerek,
ha az anyja dolgozik.” átlagos egyetértés egy ötfokú skálán,
1: egyáltalán nem ért egyet – 5: teljesen egyetért

	1994	2002
<i>Fejlett Európa</i>	P=0,019<0,05	P=0,004<0,05
Többet dolgozott, mint amit kívánatosnak tart	3,57	3,41
Azt valósította meg, amit kívánatosnak tart	3,41	3,14
Kevesebbet dolgozott, többet volt otthon, mint amit kívánatosnak tart	3,34	3,21
Összesen	3,50	3,33
<i>Posztszocialista országok</i>	P=0,009<0,05	P=0,000<0,05
Többet dolgozott, mint amit kívánatosnak tart	3,85	3,71
Azt valósította meg, amit kívánatosnak tart	3,5	3,04
Kevesebbet dolgozott, többet volt otthon, mint amit kívánatosnak tart	3,69	3,52
Összesen	3,79	3,57
<i>USA</i>	P=0,002<0,05	P=0,000<0,05
Többet dolgozott, mint amit kívánatosnak tart	3,26	3,23
Azt valósította meg, amit kívánatosnak tart	2,63	2,11
Kevesebbet dolgozott, többet volt otthon, mint amit kívánatosnak tart	3,16	2,93
Összesen	3,13	3,00

Jól látható, hogy minden vizsgált évben és minden vizsgált régióban azok a nők értettek egyet átlagosan leginkább az említett állítással, akik többet dolgoztak, mint amennyit ideálisnak tartottak a gyermekük, gyermekeik egyes életszakaszában. Az egyik hipotézisünk tehát beigazolódott. Az a hipotézisünk is igaznak bizonyul, miszerint mindkét évben a posztszocialista nők értettek átlagosan leginkább egyet az állítással (mindkét évben $p=0,000<0,05$). Sőt, az is igaz, hogy mindkét évben a posztszocialista régióba tartozók nők értettek egyet átlagosan a leginkább az állítással azok közül, akik többet dolgoztak, mint amennyit ideálisnak tartanak (mindkét évben $p=0,000<0,05$). Az átlagok vizsgálatából még az is elmondható, hogy mind a fejlett európai régió válaszadói, mind a posztszocialista nők átlagos egyetértésének mértékében csökkenés következett be 1994-ről 2002-re. Úgy tűnik tehát, mintha a posztszocialista nőkre jellemző kollektív lelkiismeret-furdalás mértéke csökkent volna a két vizsgálati év között.

Mindezek után rátérnénk annak a vizsgálatára, hogy vajon milyen szocio-demográfiai tulajdonságokkal rendelkező nők élhetnek át nagyobb eséllyel szerepkonfliktust amiatt, mert többet dolgoztak, mint amennyit szerintük kellett volna. Mivel a figyelmünket a kívánatosnak tartottnál több munkavégzésből fakadó lehetséges szerepkonfliktus felé kívántuk fordítani, ezért létrehoztunk egy dummy változót, amelynek 1-es értéke jelenti, hogy többet dolgozott, 0-s értékébe pedig a változó többi értéke került (az ideálisnak megfelelő munkavállalást produkálók és akik kevesebbet dolgoztak, mint amennyit ideálisnak tartanak). Ezt a változót bináris logisztikus regresszió módszerével vizsgáltuk, a magyarázó változóink pedig a kérdezett kora, iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása, lakóhelyének településtípusa, melyik régióba

tartozik, vallásosság és édesanyjának gazdasági aktivitása a kérdezett 14 éves kora előtt.¹⁸ Elsőként minden érvényes válasszal rendelkezőt bevontuk a modellbe, a magyarázó változók között pedig az adatfelvétel éve, a régióba tartozás, az iskolai végzettség, a korcsoport, a gazdasági aktivitás, a településtípus és a vallásosság szerepeltek. A logisztikus regresszió eredményeit a 4. táblázat foglalja össze.¹⁹

4. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző logisztikus regresszió eredményei, összes érvényesen válaszoló

Változó neve	B-érték	S.E.	Wald-	Szign. érték	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	-1,05	0,32	10,24	0,00	0,36
<i>Vallásosság</i> (ateisták)			5,99	0,05	
Maximum havonta jár	0,25	0,15	2,92	0,09	1,29
Hetente jár	0,38	0,16	5,99	0,01	1,46
<i>Kérdezett anyja dolgozott-e a kérdezett 14 éves kora előtt</i> (nem)	0,53	0,10	26,36	0,00	1,70
<i>Életkor</i> (30–39 éves)			17,00	0,00	
40–49 éves	1,02	0,26	15,18	0,00	2,76
50–59 éves	0,90	0,25	12,56	0,00	2,46
60–69 éves	0,71	0,28	6,61	0,01	2,04
70 éves vagy idősebb	0,72	0,29	6,09	0,01	2,06
<i>Gazdasági aktivitás</i> (teljes munkaidőben aktív)			83,54	0,00	
Részmunkaidőben aktív	-0,96	0,18	27,57	0,00	0,38
Munkanélküli	-0,53	0,34	2,52	0,11	0,59
Nyugdíjas	-0,46	0,18	6,78	0,01	0,63
Háztartásbeli	-1,40	0,18	62,70	0,00	0,25
Egyéb inaktív	-0,14	0,32	0,18	0,67	0,87
<i>Régió</i> (fejlett Európa)			22,21	0,00	
Posztszocialista	0,73	0,17	18,03	0,00	2,07
USA	0,07	0,16	0,22	0,64	1,08

OLS $R_c = 0,12$

$RL^2 = 0,09$

Khi-négyzet próba értéke 224,82; $df=21$; $p = 0,00 < 0,05$, találati arány = 66,1%***, a priori vsz = 54,5%

Maga a modell szignifikáns,²⁰ a modell magyarázóerejét az OLS R^2 -tel jellemezzük, melynek értéke 0,12. A bevont független változók közül a vallásosság, a kérdezett anyjának gazdasági aktivitása, a kérdezett életkora, gazdasági aktivitása és a régió

- 18 A bináris logisztikus regresszió módszere lehetőséget ad arra, hogy a változók önálló magyarázóerejükben jelenjenek meg, tehát ki van belőlük szűrve azoknak a változóknak a hatása, amelyek még a modellben szerepelnek.
- 19 Itt és a továbbiakban csak a szignifikáns hatással bíró független változók szerepelnek. A változónév utáni zárójelben a referenciacella szerepel. A modellben válaszhiány miatt nem szerepelnek a bolgár, a spanyol, a brit és a norvég megkérdezettek.
- 20 Ezt a khi-négyzet próbához tartozó szignifikanciából láthatjuk. A független változók bevonása 9 százalékkal csökkentette a nulladik lépéshez tartozó likelihood-függvény értékét, ennyivel sikerült tehát javítani a lehető legrosszabb „illeszkedést”.

Szociológiai Szemle 2008/2.

hat szignifikánsan a függő változóra. Az esélyhányadosokból²¹ a következők olvashatók ki. A vallásosság éppen hogy szignifikánsan²² hat a frusztrációt mérő változóra. Az ateistákhoz²³ képest a hetente járók közel másfélszer nagyobb eséllyel élhetnek át szerepkonfliktust. Ez feltehetően abból fakad, hogy a vallásos világképben a nő szinte kizárólagos feladata a gyermeknevelés, így ha a család anyagi körülményei úgy hozták, hogy a nőnek is dolgoznia kell, akkor a vallásos nők nagyobb eséllyel élnek át frusztrációt, mint a nem vallásosak. Ha a kérdezett anyja dolgozott a kérdezett 14 éves kora előtt, akkor 1,7-szer nő meg az esélye, hogy többet fog dolgozni, mint amennyit kívánatosnak tart, tehát viszi tovább a családi mintát. A 30–39 évesek kategóriájához képest a 40–49 éveseknek majdnem háromszor akkora az esélyük, hogy többet dolgozzanak, és ennek a korcsoportnak a legmagasabb az esélyhányadosa. A teljes munkaidősökhöz képest a részmunkaidőben dolgozók körülbelül harmadakkora eséllyel érezhetnek a szerepeik között konfliktust, de szintén 1-nél kisebb az esélyhányadosa a nyugdíjasoknak és a háztartásbelieknek. A számunkra különösen lényeges eredmény pedig az, hogy a fejlett európai régióhoz képest a posztszocialista országokban élő nőknek körülbelül kétszer nagyobb az esélyük arra, hogy a foglalkozási és a családi szerepeik között konfliktust élhetnek át. Különösen nagy ez a különbség, ha azt is emlékeztünkbe idézzük, hogy a régiós hatás az összes többi változó kontroll alatt tartása mellett mutatkozik ilyen erősnek. Az amerikai nők a nyugat-európai társaikhoz hasonló eséllyel dolgoztak többet, mint amennyit ideálisnak tartanának. Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy az évek nem volt önmagában szignifikáns hatása, tehát az, ha 1994-ről 2002-re lépünk nem hat szignifikánsan arra, hogy változik-e a frusztrációt potenciálisan átélők aránya, ez az eredmény egybecseng azzal, amit a 2. táblázatban láthattunk. Önmagában véve nincs szignifikáns hatása az iskolai végzettségnek és a településtípusnak.

Nézzük meg, mi változik, ha 1994-re és 2002-re külön futtatjuk a modellt! (5. és 6. táblázat)

- 21 Az esélyhányados két esély hányadosa, az esély pedig két valószínűség hányadosa. Az esélyhányados azt fejezi ki, hogy a referenciacellához képest az adott cellába tartozók esetében mekkora eséllyel ütközhetnek a szerepek. Ha az esélyhányados nagyobb 1-nél, akkor a referenciacellához képest nagyobb az esélyük a szerepkonfliktusra.
- 22 A vallásossághoz tartozó szignifikancia 0,49995.
- 23 Valójában ők a nem vallásosak, illetve a templomba soha nem járók.

Szociológiai Szemle 2008/2.

5. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző logisztikus regresszió eredményei, összes érvényesen válaszoló 1994-ben

Változó neve	B-érték	S.E.	Wald- érték	Szign.	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	-0,53	0,44	1,44	0,23	0,59
<i>Kérdezett anyja dolgozott-e a kérdezett 14 éves kora előtt (nem)</i>	0,32	0,15	4,52	0,03	1,38
<i>Gazdasági aktivitás (teljes munkaidőben aktív)</i>			66,84	0,00	
Részmunkaidőben aktív	-1,13	0,26	19,05	0,00	0,32
Munkanélküli	-0,54	0,52	1,08	0,30	0,58
Nyugdíjas	-0,32	0,25	1,56	0,21	0,73
Háztartásbeli	-1,72	0,26	45,07	0,00	0,18
Egyéb inaktív	-0,11	0,45	0,06	0,81	0,90
<i>Régió (fejlett Európa)</i>			19,07	0,00	
Posztszocialista	0,94	0,25	13,78	0,00	2,55
USA	-0,01	0,24	0,00	0,95	0,99

OLS $R_c = 0,16$ $RL^2 = 0,12$

Khí-négyzet próba értéke 161,49; df=20; p = 0,00 < 0,05, találati arány = 67,1%***, a priori vsz =55,1%

1994-ben szignifikáns a modellünk,²⁴ a modell magyarázóerejét mérő OLS R^2 értéke 0,16.²⁵ 1994-ben szignifikáns hatással a kérdezett anyjának gazdasági aktivitása, a kérdezett gazdasági aktivitása és a régióba való tartozás van csupán a függő változóra. Ha a kérdezett anyja dolgozott a kérdezett 14 éves kora előtt, akkor közel másfélszer nő meg az esélye annak, hogy a kérdezett frusztrációt élhet át amiatt, mert a családi kevésebb tudja beteljesíteni a dolgozó női szerepe mellett. A teljes munkaidőben dolgozókhöz képest a részmunkaidősök harmad akkora eséllyel élhetnek át hasonló szerepkonfliktust, a háztartásbeliek még ennél is kisebb, ötöd akkora esélyhányadossal rendelkeznek. 1994-ben a fejlett európai régióhoz képest a posztszocialista régióban élő nőknek két és félszer nagyobb volt az esélye arra, hogy többet dolgozzanak, mint amit kívánatosnak tartottak. Látható, hogy 1994-ben nincs szignifikáns hatása az iskolai végzettségnek, a településtípusnak, a vallásosságnak és a kérdezett életkorának sem.

Ha 2002-t nézzük, akkor az látható, hogy ebben az évben is szignifikáns a modellünk (ezt a chí-négyzet próba szignifikanciája alapján jelenthetjük ki – 6. táblázat).

24 A független változók bevonásával 12 százalékkal tudtuk javítani a legrosszabb illeszkedést.

25 A találatarány 67,1 százalék, ha a becslés és a tényleges csoport-hovatartozás keresztátlóját megvizsgáljuk, akkor a lambda mérőszámhoz tartozó szignifikancia (lambda=0,26; p=0,00<0,05) azt jelzi, hogy a logisztikus regresszió független változói érdemben növelték a találatarányt.

6. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző logisztikus regresszió eredményei, összes érvényesen válaszoló 2002-ben

Változó neve	B-érték	S.E.	Wald- érték	Szign.	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	-1,67	0,50	11,36	0,00	0,19
<i>Iskolai végzettség (legfeljebb 8 osztály)</i>			7,42	0,05	
9-11 osztály	0,48	0,24	3,89	0,03	1,61
12 osztály	-0,10	0,25	0,15	0,70	0,91
13 osztály v. több	-0,05	0,25	0,04	0,83	0,95
<i>Kérdezett anyja dolgozott-e a kérdezett 14 éves kora előtt (nem)</i>	0,72	0,15	23,80	0,00	2,06
<i>Életkor (30–39 éves)</i>			14,29	0,01	
40–49 éves	1,50	0,42	12,56	0,00	4,46
50–59 éves	1,40	0,41	11,73	0,00	4,07
60–69 éves	1,30	0,44	8,69	0,00	3,67
70 éves vagy idősebb	1,15	0,47	6,05	0,01	3,15
<i>Gazdasági aktivitás (teljes munkaidőben aktív)</i>			21,01	0,00	
Részmunkaidőben aktív	-0,77	0,27	8,30	0,00	0,46
Munkanélküli	-0,48	0,46	1,09	0,30	0,62
Nyugdíjas	-0,58	0,25	5,24	0,02	0,56
Háztartásbeli	-1,09	0,25	18,63	0,00	0,33
Egyéb inaktív	-0,29	0,47	0,39	0,53	0,75

OLS $R_1 = 0,11$ $RL^2 = 0,08$ Khi-négyzet próba értéke 102,38; df=20; $p = 0,00 < 0,05$, találati arány = 65,9%***, a priori vsz = 53,9%

A modellünk 2002-re is szignifikánsnak bizonyult.²⁶ A modell magyarázóerejét mérő OLS R^2 értéke 0,11.²⁷ Úgy tűnhet, hogy 1994-hez képest 2002-re valamelyest gyengült a modellünk. 2002-ben szignifikáns hatással volt a függő változóra az iskolai végzettség, a kérdezett anyjának gazdasági aktivitása a kérdezett 14 éves kora előtt, a kérdezett életkora, a kérdezett gazdasági aktivitása. Az alacsony végzettségűekhez képest a 9-11 osztályt végzetek valamivel több mint másfélszer nagyobb eséllyel érezhettek frusztrációt a lehetséges szerepkonfliktusok miatt, a 12 osztályt és a 13 vagy több osztályt végzetekhez tartozó esélyhányados kb. 1, ők tehát ugyanakkora eséllyel élhetnek át. Ha a kérdezett anyja dolgozott a kérdezett 14 éves kora előtt, ez kétszeresére növelte meg annak az esélyét, hogy a kérdezett többet dolgozzon, mint amennyit indokoltnak tart. 1994-hez képest ez az esélyhányados nőtt, ennek a tényezőnek erősebb lett a hatása. Míg 1994-ben nem volt szignifikáns hatása az életkornak, addig 2002-re ez megváltozott. A 30-39 évesekhez képest a 40-49 évesek majdnem négy és félszer nagyobb eséllyel élhetnek át frusztrációt szerepkonfliktus miatt, és a többi életkori kategóriában is 3 feletti az esélyhányados. A 30-39 éves korosztály tehát a lehetséges frusztráció tekintetében sokkal kedvezőbb helyzetben van 2002-ben, mint a 40-49 éves korosztály volt 1994-ben, amikor ők is a 30-39 éves korosztályba tartoztak. A jelenleg teljes munkaidőben dolgozókhöz képest az összes többi aktivitási kategóriához

26 A független változók bevonásával 8 százalékkal tudtuk javítani a legrosszabb illeszkedést.

27 A találatarány 2002-ben 65,9 százalék, és a becsült valamint a tényleges csoport-hovatartozás kereszt-táblája alapján számított lambda mérőszámhoz tartozó szignifikancia ($\lambda = 0,25$; $p = 0,00 < 0,05$) arról tanúskodik, hogy a logisztikus regresszió független változói érdemben növelték a találatarányt.

tartozó esélyhányados 1-nél kisebb, tehát kisebb eséllyel élhetnek át frusztrációt. 2002-re eltűnik a régió szignifikáns hatása ($p=0,07$) abban az esetben, ha a régióváltozó a szokásos három értéket (fejlett európai régió, posztszocialista országok, USA) veszi fel. Ha viszont létrehozunk egy dummy változót, amely azt méri, hogy a kérdezett a posztszocialista országok régiójába tartozik-e vagy sem, akkor ez a régióváltozó már szignifikáns hatást fejt ki a frusztrációt mérő változóra ($p=0,034$). Ebben a modellben a posztszocialista országokban élő nők másfélszer nagyobb eséllyel élnek át frusztrációt, mint a többi régióban élő nők. Ha az 1994-es modellt újrafuttatjuk ezzel a dummy régióváltozóval, akkor azt láthatjuk, hogy a posztszocialista országokhoz tartozó esélyhányados értéke 2,5. Mindezekből két dolog következik. Egyrészt a fejlett európai régió és USA közeledett egymáshoz, 2002-re tulajdonképpen egy csoportot alkotnak. Másrészt jól látható, hogy jelentősen csökkent – de még mindig 1-nél nagyobb – a posztszocialista régióhoz tartozó esélyhányados. Azaz 1994-ről 2002-re csökkent a posztszocialista nők frusztrációra való esélye, csökkent az esély a már kimutatott kollektív lelkiismeret-furdalásra.

Az egyes régiókon belül lefuttatott logisztikus regressziók a következő eredményeket mutatták. A fejlett európai régiót tekintve mindkét évben annak volt szerepe, hogy a kérdezett dolgozó vagy „főfoglalkozású” anya nevelte-e, valamint hogy milyen a kérdezett aktuális gazdasági aktivitása (*Melléklet 2. és 3. táblázat*). 1994-ben és 2002-ben is közel kétszer növelte meg a frusztrációra való esélyét valakinek az a tény, ha az anyja dolgozott a kérdezett 14 éves kora előtt. Megváltozott a teljes- és a részmunkaidős munkavállalás hatása is, hiszen míg 1994-ben a teljes munkaidőben dolgozókhoz képest a részmunkaidősök negyedakkora eséllyel élhettek át szerepkonfliktust, addig 2002-re ez az esélyhányados lecsökkent egészen 0,1-re. 2002-re tehát a fejlett európai régióban a részmunkaidő jobban óvta a nőket az ilyen jellegű szerepkonfliktustól, mint 1994-ben. Ez arra enged következtetni, hogy a fejlett európai régióban élő nők esetében a részmunkaidő, tehát a mindkét szerepnek való megfelelés oldja a szerepkonfliktust. Azoknak a nőknek tehát, akik valóban szeretnének mindkét területen kiteljesedni, ehhez a legjobb eszköznek a részmunkaidő bizonyul.

A posztszocialista régióban 1994 és 2002 között jelentős változások történtek, legalábbis erről árulkodnak a logisztikus regressziós modellek (*Melléklet 4. és 5. táblázat*). Bár mindkét évben szignifikáns a modell, 1994-ben jóval gyengébb a magyarázóereje (OLS $R^2=0,08$), mint 2002-ben (OLS $R^2=0,19$).²⁸ 1994-ben csupán a kérdezett gazdasági aktivitása hatott szignifikánsan a szerepek közötti konfliktus lehetőségét mérő változóra. Fejlett Európához képest a posztszocialista régióban nem a részmunkaidőben dolgozók rendelkeznek az egyik legkisebb esélyhányadossal a teljes munkaidőben dolgozókhoz képest (ők közel ugyanakkora eséllyel felelik azt, hogy többet dolgoztak, mint az ideálisnak tartott), hanem a háztartásbeliek, ők 0,16-szor kisebb eséllyel élhetnek át szerepkonfliktust.

2002-re a gazdasági aktivitás önmagában már nem is hatott szignifikánsan a frusztrációt mérő változóra. Nem úgy a kérdezett településtípusa, életkora. Érdekes, hogy a kérdezett anyjának gazdasági aktivitása egyik évben sem kapott szerepet a posztszocialista régióon belül. Volt viszont szignifikáns hatása – ahogy előre jeleztük –

28 Sőt, 1994-ben a logisztikus regresszió független változói érdemben nem növelték szignifikáns mértékben a találatarányt.

a településtípusnak: a községi lakosokhoz képest a városokban élő nők kétszer akkora eséllyel élhetnek át szerepkonfliktust. A 30–39 évesekhez képest a 40–49 évesek körülbelül ugyanakkora eséllyel, míg az 50–59 évesek és a 60–69 évesek is több mint másfélszer akkora esélyhányaddal bírnak.

Az USA-ban 1994-ben csupán egyetlen változó, a kérdezett gazdasági aktivitása hatott szignifikánsan a frusztrációt mérő változóra (*Melléklet 6. táblázat*). A teljes munkaidőben dolgozókhoz képest a részmunkaidőben dolgozók 0,33-szor kisebb eséllyel élhettek át szerepkonfliktust. Érdekes, hogy az egyéb inaktívak viszont 2,4-szer nagyobb eséllyel számolhattak be frusztrációról. 2002-re aztán már az egész modell sem volt szignifikáns (*Melléklet 7. táblázat*). Hiába, hogy a kérdezett anyjának gazdasági aktivitása mellett 0,01-es szignifikancia áll, önmagában ez a változó még kevés volt ahhoz, hogy az egész modell szignifikáns legyen. Látszólag az USA-ban 2002-re nincs olyan dimenzió, ami mentén valamilyen biztonsággal, bejósolhatóvá válna, hogy kérdezett érez-e valamilyen feszültséget az anyaszerepének nem megfelelő beteljesítése miatt.

ÖSSZEGZÉS

Jól látható tehát, hogy a posztszocialista régióban bár csökkent azoknak a nőknek az aránya, akik esetében a foglalkozási szerep és a családi szerep konfliktusba kerülhetett, a vizsgált három régió közül még 1994-ben és 2002-ben egyaránt itt volt a legmagasabb azoknak a nőknek az aránya, akik többet dolgoztak, mint amennyit szerintük kellett volna. 1994-ben a posztszocialista nők két és félszer nagyobb eséllyel tartoztak bele az ideálisnál többet dolgozók csoportjába a másik két régióban élő nőkhöz képest. Ez az esély 2002-re ugyan csökkent, de még így is másfélszer akkora eséllyel dolgoztak többet a posztszocialista nők az általuk elképzelt ideálisnál. Mindenképpen ki kell emelni, hogy az iskolai végzettségnek jóformán alig volt hatása a foglalkozási szerep és a családi szerep konfliktusának esélyére. Egyedül 2002-ben láthattuk, hogy a legfeljebb 8 osztályt végzettekhez képest az egy szinttel magasabb iskolai végzettségűek másfélszer nagyobb eséllyel élhetnek át szerepkonfliktust, de az iskolázottság emelkedésével nem nőttek az esélyek. Az egyes régiókon belüli modelleknél pedig már sehol sem volt szignifikáns a hatása. Az eltérő iskolai végzettségű nők tehát kb. azonos eséllyel élik át a foglalkozási és a családi szerepek közti konfliktust. A posztszocialista országok a családdal rendelkező munkaerő számára nem tudnak olyan foglalkoztatási módot a teljes munkaidő mellett alternatívaként felmutatni, amellyel csökkenteni lehetne a foglalkozási és a családi szerepek közötti konfliktust. Az alternatívák (leginkább a részmunkaidős foglalkoztatás) fájó hiányáról tanúskodnak az adatok. A fejlett európai régió vizsgálatánál kimutattuk, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás szerepének erősítésével könnyebben vissza lehetne vezetni a munkaerőpiacra azokat a nőket, akik a gyermekük születése következtében egy időre kiszorultak onnan. Ezáltal nőni tudna a női foglalkoztatottak aránya, és ez végső soron nem csak az adott ország, hanem az egész Európai Unió számára is hasznos lenne, hiszen az Unió az utóbbi évtizedben egyre súlyosabb munkaerő-deficittel kénytelen szembenézni az előregedő társadalmak miatt. Arne L. Kalleberg a *The Mismatched Worker* című könyvében kiemeli,

Szociológiai Szemle 2008/2.

hogy jónéhány országban (köztük az Egyesült Államokban) a nők munkaerőpiacra való belépést egyéni döntésként értékelik, holott ennek vagy az elmaradásának nagyon komoly hatásai vannak az egész nemzetgazdaságra (Kalleberg 2006). Kalleberg szerint – és ezt mi is könnyen beláthatjuk – nem elég a rugalmas és a részmunkaidős foglalkoztatási formák elérhetőségén javítani: biztosítani kell mindehhez az infrastrukturális hátteret (pl. bölcsődék, napközbeni gyermekfelügyelet stb.). Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a nők foglalkozási és családi szerepeik közötti konfliktus csökkentésében hatékonyan tudnának segíteni a társak is, például a háztartási munkák egyenlőbb megosztásával. Mindezek hiányában a foglalkozási szerep és a családi szerep közötti konfliktus folytonos, generációról generációra való újratermelődésének lehetünk nagy valószínűséggel a jövőben tanúi.

IRODALOM

- Blaskó Zs. (2006): *Nők és férfiak, keresőmunka, házimunka – A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvételének elemzése*. Budapest: KSH NKI.
- Chusmir, L.H.–Koberg, Ch.S. (1986): Development and Validation of the Sex Role Conflict Scale. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 22 (4): 397–409.
- Cseh-Szombathy, L. (1985): *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Budapest: Gondolat.
- Csepeli, Gy. (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Esping-Andersen, G. (1991): Mi a jóléti állam? In Ferge Zs.–Lévai K. szerk.: *A jóléti állam*. Budapest: T-Twins, 116–135.
- Frey M. (2001): Egyensúlyt teremteni a fizetett munka és a családi élet között. *Demográfia*, 3–4: 280–304.
- Goffman, E. (1978): Érintkezések: szórakozás a játékban. In Goffman, E.: *Érintkezések (Válogatott tanulmányok)*. Szociológiai füzetek 14., Budapest: Oktatási Minisztérium.
- Goffman, E. (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó, 10–15.
- Inglehart, J.–Wayne E. (2000): Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65: 19–51.
- Kalleberg, A.L. (2006): *The Mismatched Worker*. New York: W.W. Norton & Company.
- L. Andersen, M. (1983): *Thinking About Women – Sociological Perspectives on Sex and Gender*. New York: Macmillan Publishing.
- Linton, R. (1997): Státus és szerep In Bohannan, P.–Glazer, M. eds.: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem-McGraw Hill Book, 267–284.
- Lopata, H.Z. (2006): Gender and Social Roles In Chafetz, J.S. ed.: *Handbook of the Sociology of Gender*. New York (NY): Springer.
- Mead G.H. (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Nagy B. (2001): *Női menedzserek*. Budapest: Aula.
- Nagy Hesse-Biber, Sh.–Carter, G.L. (2005): *Working Women in America: Split Dreams*. Oxford: Oxford University Press.
- KSH (2004): *Nemzetközi statisztikai évkönyv*.
- S. Molnár E. (1999): Családi értékek – magatartások – demográfiai tendenciák. *Századvég*, 14(ősz), 31–54.
- Sainsbury, D. (1996): *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schadt M. (2003): *„Feltörekvő dolgozó nő.”* Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

Szociológiai Szemle 2008/2.

- Sieber, S.D. (1974): Toward a Theory of Role Accumulation. *American Sociological Review*, 39(4): 567–578.
- Tárkányi, Á. (1997): Európai családpolitikák: összehasonlítások, következtetések svéd, francia és amerikai példák alapján. *Demográfia*, 2–3: 195–202.
- Tilly, Ch. (1991): Reasons for the Continuing Growth of Part-Time Employment. *Monthly Labor Review*, március: 10–18.
- Tóth O. (1995a): Attitűdváltozások a női munka megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 1: 71–86.
- Tóth O. (1995b): Hogyan egyeztethető össze a női munka a családi szerepekkel? *INFO-Társadalomtudomány*, 32: 33–39.

MELLÉKLET

1. táblázat Hogyan dolgozzon a nő az egyes életszakaszokban
 (amikor a gyerek még nem iskoláskorú, amikor a legkisebb gyerek iskolás,
 amikor a gyerekek kirepültek)? Lehetséges válaszok:
 teljes munkaidőben dolgozzon, részmunkaidőben dolgozzon, maradjon otthon.
 A válaszstruktúrák és azok megoszlása, %

Hogyan dolgozott a nő?	Ténylegesen %	Ideálisan %	Jó-e ez a válaszstruktúra?
Teljes-teljes-teljes munkaidő	28,68	7,44	Igen
Teljes-teljes-részmunkaidő	0,77	-	Nem
Teljes-teljes-otthon maradt	1,19	-	Nem
Teljes-rész-teljes munkaidő	0,34	0,64	Nem
Teljes-teljes-részmunkaidő	0,32	-	Nem
Teljes-rész-otthon maradt	0,13	-	Nem
Teljes-otthon-teljes munkaidő	0,41	-	Nem
Teljes-otthon-részmunkaidő	0,25	-	Nem
Teljes-otthon-otthon maradt	0,52	0,14	Nem
Rész-teljes-teljes munkaidő	5,38	11,49	Igen
Rész-teljes-részmunkaidő	0,42	-	Nem
Rész-teljes-otthon maradt	0,24	-	Nem
Rész-rész-teljes munkaidő	5,58	-	Igen
Rész-rész-részmunkaidő	4,29	20,57	Igen
Rész-rész-otthon maradt	0,80	-	Nem
Rész-otthon-teljes munkaidő	0,12	-	Nem
Rész-otthon-részmunkaidő	0,08	-	Nem
Rész-otthon-otthon maradt	0,78	0,69	Nem
Otthon-teljes-teljes munkaidő	7,29	4,75	Igen
Otthon-teljes-részmunkaidő	0,38	-	Nem
Otthon-teljes-otthon maradt	0,50	-	Nem
Otthon-rész-teljes munkaidő	6,65	-	Igen
Otthon-rész-részmunkaidő	5,63	30,37	Igen
Otthon-rész-otthon maradt	0,79	-	Nem
Otthon-otthon-teljes munkaidő	6,22	11,08	Igen
Otthon-otthon-részmunkaidő	5,31	-	Igen
Otthon-otthon-otthon maradt	16,94	-	Igen
Nem adott érvényes választ	-	12,84	-
Összesen	100,00	100,0	-

2. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző logisztikus regresszió eredményei, fejlett európai régió 1994-ben

Változó neve	B-érték	S.e.	Wald-érték	Szign.	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	-0,27	1,00	0,08	0,78	0,76
<i>Kérdezett anyja dolgozott-e a kérdezett 14 éves kora előtt (nem)</i>	0,69	0,29	5,61	0,02	1,99
<i>gazdasági aktivitás (teljes munkaidőben aktív)</i>			29,69	0,00	
Részmunkaidőben aktív	-1,41	0,56	6,22	0,01	0,24
Munkanélküli	-0,89	0,73	1,50	0,22	0,41
Tanuló					
Nyugdíjas	-0,91	0,54	2,84	0,09	0,40
Háztartásbeli	-2,88	0,56	26,40	0,00	0,06
Egyéb inaktív	-1,34	0,70	3,69	0,05	0,26

OLS $R^2 = 0,19$

RL² = 0,16

Khi-négyzet próba értéke 58,82; df=18; p = 0,00 < 0,05, találati arány = 71,2%***, a priori vsz = 62,4%

3. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző logisztikus regresszió eredményei, fejlett európai régió 2002-ben

Változó neve	B-érték	S.e.	Wald-érték	Szign.	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	-0,98	1,02	0,92	0,34	0,38
<i>Kérdezett anyja dolgozott-e a kérdezett 14 éves kora előtt (nem)</i>	0,65	0,28	5,20	0,02	1,91
<i>Gazdasági aktivitás (teljes munkaidőben aktív)</i>			26,50	0,00	
Részmunkaidőben aktív	-2,38	0,58	16,57	0,00	0,09
Munkanélküli	-0,43	0,78	0,31	0,58	0,65
Tanuló					
Nyugdíjas	-1,13	0,54	4,32	0,04	0,32
Háztartásbeli	-2,25	0,54	17,28	0,00	0,11
Egyéb inaktív	-0,90	0,86	1,10	0,29	0,41

OLS $R^2 = 0,18$

RL² = 0,14

Khi-négyzet próba értéke 51,73; df=18; p = 0,00 < 0,05, találati arány = 71,8%***, a priori vsz = 60,3%

4. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző logisztikus regresszió eredményei, posztszocialista régió 1994-ben

Változó neve	B-érték	S.e.	Wald-érték	Szign.	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	-0,98	1,02	0,92	0,34	0,38
<i>Gazdasági aktivitás</i> (teljes munkaidőben aktív)			10,98	0,05	
Részmunkaidőben aktív	-0,09	0,71	0,01	0,90	0,92
Munkanélküli	-0,78	0,65	1,46	0,23	0,46
Tanuló					
Nyugdíjas	-0,23	0,39	0,35	0,55	0,79
Háztartásbeli	-1,81	0,58	9,72	0,00	0,16
Egyéb inaktív	-0,54	0,77	0,49	0,48	0,58

OLS $R_c = 0,08$

$RL_c = 0,07$

Khi-négyzet próba értéke 31,86; $df=18$; $p = 0,02 < 0,05$, találati arány = 71,2%, a priori vsz = 70,0%

5. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző logisztikus regresszió eredményei, posztszocialista régió 2002-ben

Változó neve	B-érték	S.e.	Wald-érték	Szign.	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	0,02	0,74	0,00	0,98	1,02
<i>vallásosság</i> (ateisták)			13,57	0,00	
Maximum havonta hetente	0,58 -0,32	0,38 0,35	2,27 0,84	0,13 0,36	1,78 0,73
<i>Településtípus</i> (falu)			6,55	0,04	
város	0,68	0,30	5,30	0,02	1,98
nagyváros	0,08	0,31	0,07	0,79	1,09
<i>Életkor</i> (30–39 éves)			9,81	0,04	
40–49 éves	0,06	0,65	0,01	0,92	1,06
50–59 éves	0,50	0,66	0,58	0,45	1,65
60–69 éves	0,44	0,72	0,37	0,54	1,55
70 éves vagy idősebb	-0,47	0,74	0,40	0,53	0,63

OLS $R_c = 0,19$

$RL_c = 0,16$

Khi-négyzet próba értéke 80,34; $df=18$; $p = 0,00 < 0,05$, találati arány = 70,7%***, a priori vsz = 59,0%

6. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző
logisztikus regresszió eredményei, USA 1994-ben

Változó neve	B-érték	S.E.	Wald- érték	szign.	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	-0,28	1,12	0,06	0,80	0,75
<i>Gazdasági aktivitás</i> (teljes munkaidőben aktív)			14,06	0,03	
Részmunkaidőben aktív	-1,10	0,52	4,48	0,03	0,33
Munkanélküli	-0,39	1,65	0,06	0,81	0,68
Tanuló					
Nyugdíjas	-0,26	0,58	0,20	0,65	0,77
Háztartásbeli	-1,52	0,55	7,61	0,01	0,22
Egyéb inaktív	0,88	1,35	0,42	0,52	2,40

OLS $R^2 = 0,14$

RL $R^2 = 0,12$

Khi-négyzet próba értéke 31,78; $df=18$; $p = 0,03 < 0,05$, találati arány = 70,8%** , a priori vsz = 58,6%

7. táblázat A foglalkozási és a családi szerepek konfliktusát elemző
logisztikus regresszió eredményei, USA 2002-ben

Változó neve	B-érték	S.E.	Wald- érték	szign.	Esélyhányados
<i>Konstans</i>	-1,74	1,24	1,97	0,16	0,18
<i>kérdezett anyja dolgozott-e a</i> <i>kérdezett 14 éves kora előtt (nem)</i>	0,93	0,35	7,06	0,01	2,55

OLS $R^2 = 0,13$

RL $R^2 = 0,10$

Khi-négyzet próba értéke 26,70; $df=18$; $p = 0,08 > 0,05$, találati arány = 67,7%** , a priori vsz = 55,0%